

Ὄντολογίας ἀμφιλεγόμενα (Διάλογος μετὸν Διονύση Σκλήρη)

ΧΡΗΣΤΟΥ ΓΙΑΝΝΑΡΑ*

Στὸ τεῦχος 86 (Ἰουλίου-Σεπτεμβρίου 2015) τῆς «Θεολογίας» ὁ Διονύσης Σκλήρης δημοσίευσε ἐμπεριστατωμένη βιβλιοκρισία (δώδεκα δίσηλων σελίδων) γιὰ πρόσφατο δικό μου δημοσίευμα ποὺ κυκλοφορεῖ μετὸ τίτλο: *Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε ἀπὸ τὸ Σχίσμα*, στὶς Ἐκδόσεις «Ἰκαρος».

Εἶμαι εὐγνώμων (κυριολεκτῶ) στὸν Δ.Σ. γιὰ τὸ ἐγχείρημά του. Ὑστερα ἀπὸ τόσες δεκαετίες συγγραφικοῦ μόχθου, εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ βιβλίο μου ἀξιῶνεται τῆς προσοχῆς καὶ τῶν κρίσεων συναδέλφου ἀπὸ τῶν στηλῶν θεολογικοῦ σπῆν Ἑλλάδα περιοδικοῦ (ἐξαιρῶ τοὺς λιβέλους θρησκευτικῶν ἐντόπων). Καὶ εἶμαι ἐπίσης ὑπόχρεος στὸν Διευθυντὴ τῆς «Θεολογίας» Σταῦρο Γιαγκάζογλου ποὺ μοῦ ἐπέτρεψε νὰ διαλεχθῶ μετὸν Δ.Σ. ἀπαντώντας ἀπὸ τὶς ἴδιες σπῆλες στοῦ δημοσίευσμά του.

Δὲν ἔχω κάτι νὰ ἀμφισβητήσω ἢ νὰ ἀπορρίψω ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις καὶ κρίσεις τοῦ Δ.Σ. Ἡ χαρὰ μου καὶ ἡ συγκίνησή μου εἶναι μεγάλη γιὰ τὴν πληρότητα τῆς κατανόησης τοῦ βιβλίου καὶ τὴν ἀναγνωστικὴ ὀξυδέρκεια τῆς βιβλιοκρισίας. Μόνο ἐπαίνους ἔχω νὰ δώσω, ἴσως καὶ μερικὲς διευκρινίσεις, ποὺ ἐμμέσως, πλὴν σαφῶς, μοῦ ζητοῦνται.

Εἶμαστε ὅλοι σήμερα προσαρμοσμένοι, περισσότερο ἢ λιγότερο, στὴ νοο-τροπία (τρόπο τοῦ νοεῖν) ποὺ διαμορφώνει τὸ κυρίαρχο σπῆν ἐποχὴ μας «παράδειγμα». Ζητᾶμε (ἔχουμε ἀνάγκη), π.χ., νὰ ἐντοπίζουμε σὲ κάθε ἔννοια μία «νοηματικὴ σταθερά»: μία ὀριστικὴ (ὀρισμοῦ) σημασία. Ὅμως σπῆν περίπτωσι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας (καὶ τῆς παράδοσις ἢ «παραδείγματος» ποὺ γεννάει τὴ γλώσσα) τὰ σημαίνοντα (οἱ λέξεις) παραπέμπουν πρωτίστως σὲ σημαίνόμενα ἐμπειρία, ὄχι σὲ νοηματικὲς σταθερές (νοητικὲς συλλήψεις).

* Ὁ Χρήστος Γιανναρᾶς εἶναι Ὁμ. Καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

Ἔτσι ἡ λέξις *τρόπος* π.χ. σὴν ἑλληνικὴ ἐκφραστικὴ χαρακτηρίζει πολλὰ καὶ διαφορετικὰ σημαίνόμενα πὸ παραπέμπουν πρωταρχικὰ σὲ βιωματικὴ ἐμπειρία *μετοχῆς* καὶ ὄχι ἀπλῶς σὲ νοπτικὴ κατάληψη. Ἡ λέξις *οὐσία* δηλώνει *τρόπο* (τὸν κοινὸ *τρόπο* ὕπαρξης ὁμοειδῶν ὑπαρκτῶν). Ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις *ὑπόστασις* δηλώνει τρόπο: τὴν πραγμάτωσι τοῦ κοινοῦ τρόπου τῆς οὐσίας «μετὰ συμβεβηκότων» —τὴ μοναδική, ἀνόμοια καὶ ἀνεπανάληπτη πραγμάτωσι τῆς οὐσίας ἀπὸ τὸ κάθε ἐπιμέρους ὁμοειδὲς ὑπαρκτό. Ὁ *τρόπος* (τῆς οὐσίας ἢ τῆς ὑπόστασις) *φανερώνεται* (γνωστοποιεῖται) στὸ λογικὸ ὑποκείμενο: γίνεται *λόγος*, καὶ ὁ *λόγος σημαίνεται* (κοινωνεῖται ἢ ἐμπειρικὴ γνώσι τῆς φανέρωσις) μὲ γλωσσικὰ *σημαίνοντα*. *Γνωρίζουμε* τὸ ὑπαρκτὸ μόνον *φανερούμενο* (ὡς ἐμπειρία φανέρωσις) καὶ *κατα-νοοῦμε* τὴ φανέρωσι, ὅταν κοινωνοῦμε τὰ γλωσσικὰ τῆς σημαίνοντα πὸ παραπέμπουν σὴν ἐμπειρία τῆς φανέρωσις. Δὲν ταυτίζουμε τὸ *γεγονός* τῆς φανέρωσις μὲ τὴν *πραγματικότητα* τοῦ φανερούμενου, δὲν ταυτίζουμε τὴν *ὑπαρξιν* μὲ τὸν λόγο-φανέρωσή τῆς —μία τέτοια ταύτισι θὰ ὀδηγοῦσε σὲ μηδενισμὸ τῆς ὑποστατικῆς πραγματικότητι τοῦ ὑπαρκτοῦ: σὲ ταύτισι τοῦ *ὑπάρχειν* μὲ μόνον τὸ *φαίνεσθαι*, ταύτισι τῆς ὑπαρξης μὲ μίαν ἀνυπόστατη φαινομενικότητα.

Ὁ Δ.Σ. ταυτίζει τὸν τρόπο τοῦ *εἶναι* μὲ τὸν τρόπο τοῦ *λόγου* (σελ. 381), τὴν ὑπαρξιν μὲ τὴν λογικὴ τῆς φανέρωσις. Χαρακτηρίζει τὴν ἄρνησι μίας τέτοιαι ταύτισις ὡς «μετα-καϊντεγγεριανὴ ἀντι-οὐσιοκρατία», χωρὶς ὅμως νὰ ἐξηγεῖ τὸ *πῶς* ἡ ταύτισι θὰ ἀπέτρεπε τὸν ὄντολογικὸ *μηδενισμὸ* πὸ συνεπάγεται ἡ ὑποκατάστασι τοῦ *εἶναι* ἀπὸ τὸ *φαίνεσθαι*. Τὸν ἱκανοποιεῖ ἡ διατύπωσι: «ὁ *τρόπος* εἶναι ἀπάντησι στὸ ὄντολογικὸ ἐρώτημα, ἐνῶ ὁ *λόγος* στὸ γνωσιολογικόν».

Ναί, θὰ μπορούσα νὰ δεχθῶ τὸ ἀπόφθεγμα, μόνον μὲ τὴν ἐξῆς ἐρμηνεία: Ὅτι Αἰτιώδης Ἀρχὴ τοῦ *ὑπάρχειν* δὲν εἶναι ἓνα νοπτικὰ συλλαμβανόμενον «ἀνώτατο ὄν», ἀλλὰ ὁ *τρόπος* τῆς ἀγάπης ὡς ἐλευθερίας ἀπὸ κάθε ὑπαρκτικὸ προκαθορισμὸ, ἐνυπόστατος ὁ *τρόπος* (ἢ ἀγάπη) στὸ Πρόσωπον τὸ σημαίνόμενον ὡς ὁ *Πατήρ*. Καὶ θὰ μπορούσα νὰ δεχθῶ ὅτι ὁ *λόγος* εἶναι ἀπάντησι στὸ γνωσιολογικὸ πρόβλημα, ἂν ἐκληφθεῖ ὡς *φανέρωσις*, πὸ ἡ πρόσληψή τῆς εἶναι ἐμπειρικὸ γεγονός ἀγαπτικῆς *σχέσις* μὲ τὸ φανερούμενον, μετοχῆς σὸν *τρόπο* τοῦ γνωσκομένου. Ἀλλὰ μία τέτοια ἀποδοχή τοῦ ἀποφθέγματος βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τῆς ταύτισις τοῦ *εἶναι* μὲ τὸ *φαίνεσθαι*. Μόνη ἡ ἀπόδοσι τοῦ *τρόπου* στὸ πεδίο τῆς ὄντολογίας καὶ τοῦ *λόγου* στὸ πεδίο τῆς γνωσιολογίας συνιστοῦν, ἴσως, μία συστημικὴ ὀριοθέ-

τηση γνωστικών πεδίων, αλλά όχι απαντήσεις στο όντολογικό και στο γνωσιολογικό ερώτημα.

Τὰ πράγματα γίνονται επίσης επικίνδυνα, ἄν, με ἀφορμὴ τὴν πολυσημία τοῦ *τρόπου*, ταυτίσουμε καὶ τὴν *οὐσία* με τὴν *ἐνέργειες* τῆς οὐσίας (βλ. «οἱ οὐσίες εἶναι ἤδη ἐνέργειες», σελ. 381). Παρ' ὅλο καὶ πάλι πού δὲν γνωρίζουμε τὴν *οὐσία* ὡς πραγματικότητα ὑπαρκτικοῦ *τρόπου* παρὰ μόνο ἐπειδὴ ὁ τρόπος αὐτὸς *ἐνεργεῖται* ὑποστατικῶς, διακρίνουμε τὴν οὐσία ἀπὸ τὴν ἐνέργειες τῆς οὐσίας. Ὁ Ἀκινάτης ταύτιζε τὴν *οὐσία* με τὴν *ἐνέργειες* ὀρίζοντας τὸν Θεὸ ὡς *actus purus*, ἔμμεσα μόνο γνωριζόμενον, ἐνῶ ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς βάσιζε στὴ διάκριση, ἀκριβῶς, *οὐσίας* καὶ *ἐνεργειῶν* τῆς οὐσίας τὸν ρεαλισμὸ τῆς ἐμπειρίας τῶν Ἡσυχαστῶν νὰ ἔχουν τὴ θεά-θεωρία τοῦ Ἀκτίστου.

Μία ἐξαιρετικά κομψή, ἀλλὰ ἐμφατική ἀναφορὰ τοῦ Δ.Σ. στὴν ἐρμηνευτική μου θέση γιὰ τὴ *σχέση τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὸν Ἑλληνισμό*, με ὑποχρεώνει νὰ ἐπανέλθω γιὰ πολλοστὴ φορὰ σὲ ἐπιπλέον διευκρινίσεις. Εἰς μάτην, φοβοῦμαι, ἀφοῦ εἶναι ἐκ προτέρου βέβαιο ὅτι ἀποκλείεται ὅποια-δήποτε πρόσθετη διευκρίνιση νὰ ἀναστρίψει τὴ δυναμικὴ τῆς παγιωμένης, χρόνια τώρα, ἀνεξίτηλης «ρετσινιᾶς».

Ἴσως γιὰ νὰ μὴν ἀγνοήσει καὶ ὁ Δ.Σ. τὴν κυρίαρχη προκατάληψη, σημειώνει με εὐγενική μετριοπάθεια ὅτι: «ὑποβαθμίζεται ἐλαφρῶς (στὸ κρινόμενο βιβλίο) ἡ ριζικότητα τῆς ἑτερότητας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου γιὰ χάριν ἑνὸς ἀφήγηματος συνέχειας τοῦ Ἑλληνισμοῦ (σελ. 383)... Τὸ ἀφήγημα συνέχειας τοῦ ἑλληνικοῦ τρόπου *τείνει* νὰ ὑποβαθμίσει τὴ ριζικὴ πρωτοτυπία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου» (σελ. 382).

Δὲν καταλαβαίνω τί ἀκριβῶς θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἀντιπροσωπεύει μία «ἐλαφρὰ ὑποβάθμιση», με πιὸ κριτήριο μπορεῖ νὰ διαβαθμίζεται ἢ βαρύτητα τῶν ὑποβαθμίσεων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ *τρόπου* πρὸς ὄφελος ἐθνικιστικῶν (τί ἄλλο νὰ ὑποθέσει ὁ ἀναγνώστης) σκοπιμοτήτων. Ὁμολογῶ, ἐπίσης, ὅτι δὲν καταλαβαίνω τὸ νοηματικὸ περιεχόμενο πού ἀποδίδεται ἐδῶ στὴ λέξη «ἀφήγημα»: Σημαίνει, πολὺ ἀπλά, παραμῦθι, σημαίνει αὐθαίρετο ἰδεολόγημα, μεταφέρει στὰ ἑλληνικὰ κάποιον ξενικὸ ὄρο, ἄσχετον με τὴς σημασίες πού τὰ ἑλληνικὰ λεξικά ἀποδίδουν στὸ ἀφήγημα;

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι χαρακτηρίζεται «ὑποβάθμιση τῆς ριζικῆς ἑτερότητας-πρωτοτυπίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ *τρόπου*», μιὰ πιστοποίηση πού συνιστᾶ κοινὸ τόπο τόσο στὴν πατερικὴ ὅσο καὶ στὴ μεταγενέστερη ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία. Ἡ πιστοποίηση ἀναφέρει στὸ «μυστήριο τῆς θείας οἰκο-

νομίας» τὸ γεγονός ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Πατρὸς ἐνανθρώπησε λαμβάνοντας σάρκα «ἐξ Ἑβραίων», καὶ τὸ εὐ-αγγέλιο τῆς Ἐκκλησίας ἔλαβε σάρκα ἱστορική «ἐξ Ἑλλήνων» — ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων, οἱ φιλοσοφικές τους ἀνάγκες καὶ ἀναζητήσεις, εἶχαν διαμορφώσει τὴν ὀρολογία καὶ τὴ συντακτικὴ λογικὴ ποῦ ὑπηρέτησαν τὴν ἐκφραση-διατύπωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας καὶ μαρτυρίας.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἱστορικὸς Ἰησοῦς ἦταν Ἑβραῖος κατὰ σάρκα, ὅτι ἡ Εὐχαριστία, ποῦ συγκροτεῖ σὲ σῶμα τὴν Ἐκκλησία, εἶναι ὀργανικὴ συνέχεια τοῦ πασχάλιου δείπνου τῶν Ἑβραίων, ὅτι μέχρι σήμερα ἡ Ἐκκλησία προσεύχεται μὲ τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβὶδ καὶ τὶς ὁδὲς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἶναι δεδομένο ποῦ «ὀποβαθμίζει τὴ ριζικὴ πρωτοτυπία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ *τρόπου*»; Τὸ ὅτι ἡ Ἐκκλησία, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ὡς σήμερα, σημαίνει τὴν ἐμπειρία τῆς μὲ τὴ γλωσσικὴ σημαντικὴ (ὀρολογία καὶ σὺνταξη) τῶν Ἑλλήνων «ὀποβαθμίζει ἑλαφρῶς τὴ ριζικότητα τῆς ἑτερότητας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ *τρόπου*»; Ἄν ἡ Ἐκκλησία εἶχε κατασκευάσει μίαν «ἐσπεράντο» γιὰ νὰ ἐκφρασεῖ, θὰ εἶχε διασώσει τὴν «πρωτοτυπία» τοῦ *τρόπου* τῆς; Μήπως λανθάνει σὲ αὐτὴ τὴν πουριτανικὴ ἀπαίτηση ἕνας ἀνεπίγνωστος μονοφυσιτισμὸς, ἡ ἄγνοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς βεβαιότητος γιὰ τὸ «ἀπρόσληπτον» ποῦ μένει «ἀθεράπευτον»; Ἡ μικρόνοια κάποιων ἄσχετων, ποῦ θέλουν νὰ συναγάγουν ἔθνικιστικὸ ναρκισσισμό γιὰ τοὺς σημερινούς παρακμακοὺς Ἑλληνόφωνους ἀπὸ τὸ μυστήριο τῆς θείας οἰκονομίας, θὰ μᾶς ὀδηγήσουν νὰ πετάξουμε, μαζί μὲ τὸ νερὸ τοῦ μπάνιου, καὶ τὸ μωρό;

Ἡ ἄγνοια μήπως *ὀποβαθμίζεται* («ἑλαφρῶς») ἡ *ριζικότητα τῆς ἑτερότητας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου γιὰ χάρι ἐνὸς ἀφηγήματος συνέχειας τοῦ Ἑλληνισμοῦ* βρῖσκει ἐρείσματα, γιὰ τὸν Δ.Σ., καὶ στὴ χρῆση τῶν ὀρων «αὐθυπέρβαση» καὶ «ἐγκεντριτισμὸς» στὰ γραπτὰ μου: «Καὶ οἱ δύο προσφιλεῖς ὄροι τοῦ Χ. Γιανναρά διακρατοῦν μία μονιστικὴ αἴσθησις» (σελ. 383). Ἄν τὸν καταλαβαίνω σωστᾶ, φοβᾶται μήπως ἡ καταγωγικὰ ἑλληνικὴ γλωσσικὴ σάρκα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου θεωρηθεῖ σὰν μοναδικὴ καὶ ἀποκλειστικὴ προϋπόθεσις ἐγκεντριτισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἐκκλησιαστικὴ σωτηρία — ὅτι μόνο «ἐκ τῶν ἑνδον» τοῦ Ἑλληνισμοῦ («αὐθυπερβαίνοντας» ὁ Ἑλληνας τὴν, ὀπωςδήποτε προϋποθετικὴ τῆς σωτηρίας, ἑλληνικότητά του) ἐγκεντρίζεται στὴν Ἐκκλησία. Ἄρα, ὅτι ὁ κάθε ἄνθρωπος πρέπει πρῶτα νὰ ἑλληνοποιηθεῖ, ὥστε νὰ πραγματοποιήσει τὴν αὐθυπέρβαση τοῦ Ἑλληνα ποῦ ταυτίζεται μὲ τὸν ἐγκεντριτισμὸ στὴν Ἐκκλησία.

Ένας τέτοιος φόβος θα μπορούσε να δικαιολογηθεί, αν αγνοήσουμε την *ἀποφατική* έκδοχή της γλωσσικής σημαντικής, που είναι καταγωγικά μία ελληνική στάση, και «ἐξ Ἑλλήνων» την προσέλαβε ἡ Ἐκκλησία. Ἡ στάση αὐτή δὲν ὑπάρχει καταγωγικά στο δυτικό «παράδειγμα», γι' αὐτὸ και εἶναι δυσπρόσιτη στὴ σημερινή μας νοο-τροπία. Στὸ δυτικό «παράδειγμα» ἡ *κατοχή* τῆς γνώσης εἶναι ἀτομικὸ ἐγχείρημα και κατόρθωμα, ταυτίζεται μὲ τὴν ἀτομικὴ *κατανόηση* και τὴ βουλητικὴ-ψυχολογικὴ *παραδοχή* τῆς γλωσσικῆς διατύπωσης. Στὴν ελληνικὴ ὅμως παράδοση δὲν ὑπάρχει ἀτομικὴ (ὀριστικὴ-τετελεσμένη) κατοχή τῆς γνώσης, ὑπάρχει δυναμικὰ ἐνεργούμενη μετοχή στὴ γνώση μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῆς *σχέσης*, τὴν *κοινωνούμενη* ἐμπειρία. (Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς στὴν Ἐκκλησία δὲν ὑπάρχουν «δόγματα», ὑπάρχουν συνοδικοὶ «ὄροι»: ὄρια-ὀριοθετήσεις τῆς κοινωνούμενης ἐμπειρίας, δὲν ὑπάρχουν ἰδεολογήματα οὔτε ἀτομικὲς «πεποιθήσεις», ὑπάρχει τὸ συνεχὲς ἄθλημα τῆς *πίστις*-ἐμπιστοσύνης, ἡ γνώση που συνδεύει τὴν ἐρωτικὴ ἀτοπαράδοση και ἀτοπροσφορά).

Ἡ *σχέση*-μετοχή ἡ ἐμπιστοσύνη χαρίζει τὴ γνώση, ἐνῶ κάθε *κλήση*-σέ-σέση (μέσω τῆς γλώσσας, τῆς εἰκόνας, τοῦ μέλους, τῆς δραματοποιίας, τοῦ ἀρχιτεκτονήματος) ἔχει «σχετικὸ» χαρακτῆρα: ὑπηρετεῖ τὸ τέλος-σκοπὸ τῆς *σχέσης*, δὲν ὑποκαθιστᾶ τὴ *σχέση*. Ὅποιαδήποτε μορφολογία και τεχνικὴ μουσικῆς, ζωγραφικῆς, δραματοποιίας, ἀρχιτεκτονικῆς, ὅποιαδήποτε ἀπὸ τὶς ὁμιλούμενες γλώσσες, θα μπορούσε νὰ λειτουργήσει ὡς *κλήση μετοχῆς* στο ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, ἂν ἡ ἴδια ὡς λόγος-ἐκφραση συνιστᾶ ἄθλημα κένωσης ἀπὸ στοιχεῖα ἀτομοκεντρικῆς ἱκανοποίησης (ὀρθολογικῆς βεβαιότητας, συναισθηματικῆς ἔξαρσης, ψυχολογικῆς ὑποβολῆς, διδακτικοῦ ἐντυπωσιασμοῦ). Παραμένει πάντοτε ἀνοιχτὸ τὸ ἐνδεχόμενο ἡ γλώσσα τῶν Λαπώνων ἡ τῶν Κικεύγιου νὰ σαρκώνει τὴν ἐκκλησιαστικὴ *κλήση-σέ-σέση*, και μία νεκρὴ τυποποίηση, ρουτίνας ἡ θρησκευτικοποίησης, τῆς ελληνικῆς νὰ μὴν τὸ κατορθώνει.

Δημιουργεῖ ἀνησυχία στὸν Δ.Σ., γιὰ ἀρνητικὲς «παράπλευρες συνέπειες» (που δὲν τὶς κατονομάζει), ἡ ἐρμηνευτικὴ ἄποψη στο κρινόμενο βιβλίο, ὅτι: Ἡ ἀλλαγὴ πολιτισμικῶν «παραδειγμάτων» εἶναι συνάρτηση πάντοτε μίας διαφορετικῆς *γνωσιολογίας* (τῆς κοινῆς ἀντίληψης γιὰ τὸ τί συνιστᾶ *γνώση* και *πῶς κατακτᾶται* ἡ γνώση) —ὄχι συνάρτηση τῆς ὄντολογίας (τῆς κοινῆς ἀντίληψης γιὰ τὸ τί εἶναι ἡ *ὑπαρξη* και ποιά ἡ *αἰτιώδης ἀρχή* τῆς). Ἐὰν ἀληθεύει ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ πιστοποίηση, τότε μπορεί νὰ ἀλλάξει ἡ κοινὴ ὄντολογικὴ ἐκδοχή, χωρὶς νὰ ἀλλάξει τὸ πολιτισμικὸ «παράδειγμα», ἀφοῦ

μόνο ἢ ἀλλαγὴ γνωσιολογίας μεταβάλλει τὸν τρόπο τοῦ βίου: τὸ πολιτισμικό «παράδειγμα».

Εἶναι μία πρόταση ἱστορικῆς ἐρμηνευτικῆς ποῦ δημιουργεῖ φόβο στὸν Δ.Σ. μήπως καὶ μὲ αὐτὴν ὑπηρετεῖται ἡ ἐθνικιστικὴ πανουργία τῶν Ἑλλήνων. Διότι στὸ κρινόμενο βιβλίο ἡ πρόταση κατατίθεται (μὲ ἐπαρκῆ στοιχεῖα, μᾶλλον καὶ μὲ συνέπεια μεθοδική) προκειμένου νὰ ἐρμηνευθεῖ τὸ ἱστορικό παράδοξο: πῶς τὸ ἑλληνικό «παράδειγμα», σαρκωμένο ἐπὶ χίλια χρόνια στὴ ρωμαϊκὴ «οἰκουμένη», καταπόθηκε ἀπὸ τὸ «νεωτερικό» λεγόμενο «παράδειγμα», ἀποκόνημα τῆς μετα-ρωμαϊκῆς, «βαρβαρικῆς» Δύσης.

Τὸ βιβλίο δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ συγκεκριμένη πρόταση ἔχει καθολικὴ ἐρμηνευτικὴ ἰσχὺ (ὅτι ἰσχύει καὶ γιὰ πολιτισμούς τῆς ἸΑπὼ Ἀνατολῆς ἢ τῆς Ἀφρικῆς), ὅμως σαφῶς ἀπικχεῖ μία στέρεη ἐμπειρικὴ λογική: Ἡ ὁδὸς ποῦ υἰοθετοῦμε οἱ ἄνθρωποι γιὰ τὴν πρόσβαση στὴ γνώση, προηγεῖται τῶν γνώσεων ποῦ συγκροτοῦν τὶς ὄντολογικὲς μας θεωρήσεις καὶ προτάσεις. Ἄν ἡ γνώση ἐξασφαλίζεται μὲ μόνη τὴ νοητικὴ ἱκανότητα (τὸ καρτεσιανὸ cogito) καὶ ἡ ἀλήθεια ὁρίζεται ὡς *adaequatio rei et intellectus*, τότε φυσιολογικὰ προκύπτει πολιτισμικό «παράδειγμα» ἀτομοκεντρικό. Ἄν ἡ γνώση εἶναι γεγονός *σχέσης* καὶ ἄθλημα *σχέσης*, συνάρτηση τῆς ἐρωτικῆς αὐθυπέμβασης, φυσιολογικὰ προκύπτει «παράδειγμα» κοινωνιοκεντρικό.

Ὁ Δ.Σ. βλέπει καὶ αὐτὴ τὴν πρόταση μὲ πολλὰς ἐπιφυλάξεις: πιστεύει ὅτι ἀποσκοπεῖ σὲ «ἔμμεση ὑπόταξη τῆς ὄντολογίας στὴ γνωσιολογία ἐν ὀνόματι ἐνδεχομένως τοῦ πολιτισμοῦ» (σελ. 384) —τὸ νόημα τῆς φράσης ὁμολογῶ ὅτι ἀδυνατῶ νὰ τὸ παρακολουθήσω. Μὲ ἐντυπωσιάζει ὡστόσο ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία παρακάμπει στὴ συνέχεια καὶ ἀπαξιώνει τὸ *consensus* τῶν δυτικῶν μεσαιωνολόγων γιὰ τὸν πρωτογονισμό στὸν ὁποῖο βυθίστηκε, ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες, τὸ ἄλλοτε δυτικὸ τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, μετὰ τὴν εἰσβολὴ ἐκεῖ καὶ ἐγκατάσταση τῶν βάρβαρων ἐπιδρομέων. Αὐτὸν τὸν ἐκβαρβαρισμὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς Δύσης, ποῦ στὴν πιστοποίησή του συμπίπτουν οἱ δυτικοὶ μεσαιωνολόγοι, ὁ Δ.Σ. τὸν ἐμφανίζει σὰν δική μου μόνο, ὑποκειμενικὴ ἐκτίμηση: «Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ (τῆς μεταρωμαϊκῆς Δύσης) ἀποδίδεται στὸ ἔργο τοῦ Χ. Γιανναρά ὡς μίαν ἐξωθεν εἰσβολὴ “βαρβάρων”» (σελ. 384) —ὡσὰν μόνος ἐγὼ νὰ μιλάω γιὰ ἐκβαρβαρισμὸ, ἐνῶ ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι μελετητὲς συντονίζονται μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Δ.Σ. ὅτι «πρόκειται γιὰ μιὰ κρίση στὸν κόσμον τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς οἰκουμένης ἢ ὁποῖα συνδυάστηκε (!) μὲ τὴν εἰσβολὴ τῶν βαρβαρικῶν φύλων». Ἡ «κρίση» ἀφίνεται νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἀφορᾷ στὸν σύνολο κόσμον τῆς ἑλλη-

νορωμαϊκῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ δὲν ἐντοπίζεται μὲ κάποιον χαρακτηρισμὸ μὲ τὸν ὁποῖο ἔμεινε γνωστὴ στὴν Ἱστορία, ἀπλῶς «συνδυάστηκε» μὲ τὴν εἰσβολὴ τῶν Βαρβάρων. Ἡ φράση μοιάζει νὰ ἀρνεῖται ἢ νὰ ἀπαξιώνει τὸν ἐρευνητικὸ μὶχθο καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐγκυρότητα τοῦ πολύτομου ἔργου κορυφαίων εὐρωπαϊῶν ἱστορικῶν, ἔργου ποὺ συνιστᾷ τίς «πηγές» συγγραφῆς τοῦ κρινόμενου ἀπὸ τὸν Δ.Σ. βιβλίου.

Οἱ τελευταῖες πέντε δίσητες σελίδες τῆς βιβλιοκρισίας ἀφιερώνονται στὸ νὰ καταδείξουν καὶ νὰ ἐξάρουν τὰ θετικὰ στοιχεῖα ἢ πλεονεκτήματα ποὺ κομίζουν στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία συγκεκριμένες ἐκφάνσεις τοῦ δυτικοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ –καὶ ποὺ ἂν ἀγνοηθοῦν «ἀδικοῦν τὸ ριζικὰ καινούργιο ποὺ φέρνουν παρόμοιες δυτικὲς ἐξελίξεις στὴν ἀνθρωπολογία». (Δὲν διευκρινίζεται γιατί «τὸ ριζικὰ καινούργιο» εἶναι αὐταξία γιὰ τὴν ἀνθρωπολογία, καὶ πῶς θὰ ἐξαιρέσουμε ἀπὸ μία τέτοια ἀξιολόγηση πρωτιᾶς τὰ ναζιστικὰ κρεματόρια, τὰ σοβιετικὰ Γκουλάγκ, τὸ νατοϊκὸ Γκουαντάναμο).

Στὸ «ριζικὰ καινούργιο» ποὺ κομίζει ἡ μεταρωμαϊκὴ Δύση συγκαταλέγει ὁ Δ.Σ. τὰ ἑξῆς ἐπιτεύγματα: Τὴν «ἐσωτερικὴ ἀνάγνωση ποὺ δὲν γίνεται ἐκφώνως». Τὴν «πρῶτη ἀνάγνωση αὐτοβιογραφίας». «Μία καινούργια ἐσωτερικότητα στὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἑαυτό του». «Τὸ βάθος τῆς ἐσωτερικότητας ποὺ φτάνει ὡς τὸν νεωτερικὸ Ρομαντισμὸ ἢ καὶ τὴ μοντερνιστικὴ ψυχανάλυση» (σελ. 387). Ἡ ὁρολογία ἐντοπισμοῦ τῶν ἐπιτευγμάτων μοιάζει σὲ μένα ἀσαφής, ἀπλοϊκὰ «μυστικιστικὴ», δὲν θὰ ἦταν γόνιμο νὰ ἐπιχειρηθεῖ σχολιασμός. Τὸ ἴδιο ἰσχύει, νομίζω, καὶ γιὰ τὴν ἀπόπειρα νὰ συγκριθεῖ ἡ δικανικὴ καὶ μανιαῖζουσα θρησκευτικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀδγουστίνου μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ θεολογία Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, στὴ βάση μίας ἀμφίβολης ἀναλογίας τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, ποὺ μὲ σκόπιμες ἀοριστολογίες διαβλέπει ὁ Jean-Michel Garrigues.

Τὸ ἴδιο ἀνέλπιδη θὰ χαρακτήριζα καὶ τὴν ὁποιαδήποτε ἔνσταση, ὅσο-δήποτε τεκμηριωμένη, στὸ «προοδευτικὸ» ἰδεολόγημα ποὺ ἀμφισβητεῖ τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τῶν ὀντολογικῶν στοχεύσεων τῆς ἀρχαιοελληνικῆς «πόλεως» στὶς ἐνοριακὲς κοινότητες τοῦ λεγόμενου «Βυζαντίου» καὶ τῆς Τουρκοκρατίας. Ἱστορικὴ συνέχεια ποὺ ἀμφισβητεῖται, ἐπειδὴ «ἀμαυρῶνεται» ἀπὸ ἀμφίβολης ἠθικῆς καθαρότητας «μεταιχμιακὰ ὑποκείμενα»: κλέφτες καὶ ἀρματολούς, ἰδιοτελεῖς προεστούς, ἀνάξιους ἐπισκόπους (σελ. 388).

Περισσότερες πιθανότητες γονιμότητας θὰ εἶχε, ἴσως, καταληκτικὰ μιὰ διευκρίνιση τοῦ ὅρου *φύση* στὰ πλαίσια τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης καὶ μαρτυρίας:

Στις σελ. 384-387 τῆς βιβλιοκρισίας του ὁ Δ.Σ. ἐπιχειρεῖ νὰ παρουσιάσει τὴν κατανόηση-ἐρμηνεία τῆς λέξης *φύση* ποὺ ἀνιχνεύει στὸ κρινόμενο βιβλίο μου: Τῆς ἀνθρώπινης φύσης γενικά, τῆς ἀτομικῆς κάθε ἀνθρώπου φύσης, τῆς ταύτισης ὑπαρκτικῶν γνωρισμάτων τῆς φύσης μὲ ὅ,τι πιστοποιοῦμε ὡς ἄλογα, ὀρμέμφυτα στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης, πρωτόγονα, βαρβαρικά.

Οἱ ἐδῶ διευκρινίσεις μου θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν ὡς ἀφετηρία τὸ ἐρώτημα: Τί εἶναι αὐτὴ ἡ βιούμενη ὑπαρκτικὴ πραγματικότητα, ποὺ ὁ ἀπόστολος Παῦλος τὴ χαρακτηρίζει «ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί» του, «αἰχμαλωτίζοντα ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσι» τοῦ ἀνθρώπου; «Ὁ γὰρ κατεργάζομαι, λέει, οὐ γινώσκω· οὐ γὰρ ὁ θέλω τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὁ μισῶ τοῦτο ποιῶ... Εἰ δὲ ὁ οὐ θέλω ἐγὼ τοῦτο ποιῶ, οὐκέτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία» (Ρωμ. 7, 15-23).

Ἡ ἐρμηνεία αὐτοῦ του χωρίου συντηρεῖ, αἰῶνες τώρα, θεωρητικὲς ἀντιμαχίες καὶ πολυδαίδαλους προβληματισμοὺς γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση, τὴν «ἀνταρσία» τῆς φύσης, τὴν καταγωγικὴ «πτώση» ποὺ ἐγκαινίασε τὴ μόνιμη ἀνταρσία. Ἐνα συντομογραφικὸ σκιαγράφημα τῶν προβληματισμῶν παραθέτει στὴ βιβλιοκρισία τοῦ ὁ Δ.Σ. Δὲν νομίζω ὅτι ἔχει ἐντοπίσει τὴν ἐρμηνευτικὴ πρόταση ποὺ ἀποτολμᾷ τὸ κρινόμενο βιβλίο (κυρίως μὲ ἀφορμὴ τὴς ἀπόφεις τοῦ Αὐγουστίνου) —ἐξἄλλου ἡ ἀναλυτικὴ παράθεση τῆς πρότασης γιὰ τὴ *φύση*, τὴν «πτώση» καὶ τὸ «κακό» γίνεται κυρίως στὰ βιβλία: *Τὸ αἴνιγμα τοῦ κακοῦ* («Ἰκαρος» 2008) καὶ *Ὀντολογία τῆς σχέσης* («Ἰκαρος» 2004). Δὲν εἶμαι καθόλου βέβαιος ἂν ἡ πρότασή μου ἐκφράζει ἐκκλησιαστικὴ ὀπτικὴ καὶ νοο-τροπία, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἔντονη ἐπιθυμία μου νὰ ὑπάρξει κριτικὴ καὶ συζήτηση.

Ἡ πρόταση, λέει: Ὀνομάζουμε *φύση* ἢ *οὐσία* (οἱ λέξεις συνώνυμες) τὸν κοινὸ *τρόπο ὑπαρξης* μίας ὁμοείδειας ὑπαρκτῶν. Ἡ γενικότερη δυνατὴ καὶ πρωταρχικότερη ἐκδοχὴ ὑπαρκτικῆς ὁμοείδειας εἶναι αὐτὴ ποὺ διακρίνει (ξεχωρίζει) τὴν *κτιστή* (δημιουργημένη) ὑπαρξη ἀπὸ τὴν *ἄκτιστη* (ἀνάιτια). Στὴν ἐκκλησιαστικὴ ὀπτικὴ, ἄκτιστη εἶναι ἡ Αἰτιώδης Ἀρχὴ τοῦ ὑπάρχειν: Εἶναι αὐτοαἰτία, ἐλεύθερη ἀπὸ κάθε ὑπαρκτικὸ προκαθορισμό, ἀπὸ κάθε ἀναγκαιότητα ποὺ τῆς ἐπιβάλλει τὴν ὑπαρξη. Ὑπάρχει, ἐπειδὴ ἐλεύθερα θέλει νὰ ὑπάρχει, καὶ θέλει νὰ ὑπάρχει ἐπειδὴ ἀγαπάει. Ἡ ἀγά-

πη, ὡς ἐθελούσια αὐθυπέρβαση καὶ αὐτοπροσφορά, εἶναι (γιὰ τὴ νόση καὶ ἔμπειρία μας) ἢ κορυφαία πραγμάτωση ἐλευθερίας.

Στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐκδοχὴ τῆς Αἰτιώδους Ἀρχῆς τοῦ ὑπάρχειν ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ἠθικὸ (συμπεριφορᾶς) κατηγορημα, εἶναι *τρόπος* ὑπάρξεως: ὁ τρόπος τῆς ὑπαρκτικῆς ἐλευθερίας, ἡ ἐλευθερία ὡς καταγωγικὸ γεγονός τοῦ ὑπάρχειν. Καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς ἀγάπης, ὡς ἰδρυτικὸ γεγονός *ὑποστατικῆς* πραγμάτωσης τοῦ ὑπάρχειν, βρῖσκει τὴ δυνατότητα «σημαντικῆς» (γλωσσικῆς) διατύπωσης στὶς λέξεις: *Πατήρ*, Υἱός-Λόγος τοῦ Πατρὸς, *Πνεῦμα* τοῦ Πατρὸς. Εἶναι λέξεις ποὺ ὀρίζουν τὴν ὑπαρξὴ ὡς *σχέση* (ἐλευθερία ἀγαπητικῆς κοινωνίας τοῦ ὑπάρχειν), ὅχι τὴν ὑπαρξὴ ὡς αὐτοτελεῖ ὄντοτητα (ὅπως λ.χ. ὀρίζουν τὰ ὀνόματα: Ζεὺς, Ἀπόλλων, Ποσειδῶν κ.ἄθ.).

Ὁ Πατήρ ὑπάρχει, ὅχι ἐπειδὴ εἶναι «Θεός» ὑπαρκτικὰ προκαθορισμένος ἀπὸ τὴ «θεία» φύση ἢ οὐσία του νὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι. Ὑπάρχει ἐπειδὴ ἐλεύθερα θέλει νὰ ὑπάρχει, καὶ θέλει νὰ ὑπάρχει ἐπειδὴ ἀγαπάει. Καὶ ἡ ἀγάπη του δὲν εἶναι συναίσθημα ἀτομικὸ, ἀλλὰ εἶναι ὁ *τρόπος* του νὰ ὑπάρχει: ἡ ἐλευθερία του νὰ «γεννᾶ» τὸν Υἱὸ καὶ νὰ «ἐκπορεύει» τὸ Πνεῦμα. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Υἱός, τὸ ἴδιο καὶ τὸ Πνεῦμα: ὑπάρχουν *ἐπειδὴ* ἀγαποῦν, ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ κοινὸς *τρόπος* τῆς ὑπαρξῆς τους —«ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ» (1 *Ἰωάν.* 4,16).

Τὰ κτιστὰ (αἰτιατὰ τῆς Ὑπερθεῖς Αἰτίας) διαφέρουν ἀπὸ τὴν ἄκτιστη, αἰτιώδη τοῦ ὑπάρχειν Τριάδα, ὡς πρὸς τὴν *οὐσία-φύση* τους, δηλαδὴ ὡς πρὸς τὸν *τρόπο* τῆς ὑπαρξῆς τους. Δὲν ἔχουν τὴν αἰτία τῆς ὑποστατικῆς τους ὑπαρξῆς στὴν ἐλεύθερη θέλησή τους, «ἐγεννήθησαν ἐξ αἱμάτων, ἐκ θελήματος σαρκός» (1 *Ἰωάν.* 1,13) —τὴ θέληση τῶν γεννητόρων τους— δὲν ρωτήθηκαν ἂν θὰ ἤθελαν νὰ γεννηθοῦν. Κάθε κτιστὴ φύση, ἐμφανέστερα ἢ ἔμβια, εἶναι ὑποταγμένη στὴν ἀναγκαιότητα νὰ ὑπάρχει, καὶ νὰ ὑπάρχει ὡς ἀτομικὴ (ὅχι κοινωνούμενη ἀγαπητικῆς —ἐλευθερίας) ὑπαρξὴ —ἡ ἀναγκαιότητα διέπει τὴν κτιστὴ ἀτομικότητα καὶ βιώνεται ὡς κοινὰ δεδομένη «σταθερά» *ἐνορμήσεων*: αὐτοσυντήρησης, ἐπιβολῆς-κυριαρχίας, ἡδονῆς.

Ὅνομάζουμε *φυσικὲς* τὶς ἐνορμήσεις, ἐπειδὴ τὶς γεννάει ἡ *φύση* τοῦ κτιστοῦ ὡς ἀναγκαιότητα, δὲν τὶς γεννάει ἡ θέληση κάθε ὑποστατικῆς πραγμάτωσης τῆς φύσης, ἡ ἐλευθερία τῆς ὑπόστασης. Ἡ ἀναγκαιότητα τῶν φυσικῶν ἐνορμήσεων, ἡ πραγματοποίηση τῆς ὑπαρξῆς ὡς ἀτομοκεντρικοῦ γεγονότος, ἐγωτικῆς αὐτοσυντήρησης, κυριαρχίας, ἡδονῆς, συνιστοῦν τὴν ὑπαρκτικὴ διαφορὰ τοῦ κτιστοῦ ἀπὸ τὸ ἄκτιστο, τῆς ὑπαρκτικῆς ἀναγκαιό-

τητας από την ύπαρκτική ελευθερία. Ἡ χρονικότητα, ἡ διαστατή περατότητα, ἡ φθορά, ὁ θάνατος, δὲν «εἰσῆχθησαν» σὴν ὄντως «καλὴ λίαν» δημιουργία τοῦ Θεοῦ λόγῳ κάποιας «πτώσης», «ἀνταρσίας» τοῦ ἀνθρώπου, «προπατορικοῦ ἁμαρτήματος», «παρακοῆς»-ἀθέτησης ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ. Εἶναι οἱ περιορισμοὶ ποὺ συνοδεύουν «ἐξ ὀρισμοῦ» τὴν κτιστότητα.

Ἡ ἀναφορὰ σὲ μία «προ-πτωτική», φαντασιώδη οὐτοπία, ὅπου θάνατος δὲν ὑπῆρχε οὔτε «τροφικὴ ἀλυσίδα» (τὰ ἔμβια δὲν ἔτρωγαν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο), τὰ λουλούδια δὲν εἶχαν ἀγκάθια, δὲν ὑπῆρχαν θανατηφόρα μικροῦβια καὶ ἰοὶ οὔτε σεξουαλικότητα (οἱ ἄνθρωποι, τουλάχιστον, ἀναπαρήγοντο «ἀγγελικῆς ἐπινοίας τρόπῳ» — ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπινοήματα εἶναι συλλογιστικά ἀποκυήματα μιᾶς κατὰ γράμμα ἐρμηνείας τῆς ὀλοφάνερα συμβολικῆς, συναρπαστικῆς ποιητικῆς (καὶ γι' αὐτὸ ἀποκαλυπτικῆς) ἀφήγησος τῶν πρώτων σελίδων τοῦ βιβλίου τῆς *Γένεσος*. Μιᾶς ἐρμηνείας σὴν ὁποία προβάλλεται σαφέστατα ἡ ἐνοστικώδης ἀνάγκη τῆς ἀτομοκεντρικῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐξαγοράσει τὴν ἀτομικὴ «δικαίωση» καταβάλλοντας γιὰ τὴν «ἐξαγορά» μαζοχιστικὸ τίμημα φαντασιωδῶν «ἐνοχῶν».

Ἄν ἡ λέξις «ἁμαρτία» σημαίνει γιὰ τὴν Ἐκκλησία, ὄχι ἀθέτηση νόμου καὶ παράβαση ἐντολῆς, ἀλλὰ τὴν ἀστοχία-ἀποτυχία τοῦ ἀνθρώπου νὰ πραγματώσει, μὲ τὶς κτιστές του δυνατότητες, τὴ «σωτηρία»: τὴ σῶα, ἀκέραιη, πληρωματικὴ ὑπαρξη, τότε μόνη ἡ ὑπαρκτικὴ διαφορὰ τοῦ κτιστοῦ ἀπὸ τὸ ἄκτιστο ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ὑπαρξη τοῦ κτιστοῦ ὡς ἁμαρτία. Δὲν χρειάζεται νὰ προϋπῆρξε «πτώση» καὶ «προπατορικὸ ἁμάρτημα».

Ἄκόμα καὶ ὑποταγμένος στοὺς ὑπαρκτικοὺς περιορισμοὺς τῆς κτιστότητας ὁ ἄνθρωπος δὲν παύει νὰ εἶναι «εἰκόνα τῆς Τριαδικῆς Θεαρχίας, μὲ τὴ δυναμικὴ τῆς «ὁμοίωσης» πρὸς τὸν Θεό. Καὶ μὲ τὴν ἐνανθρώπιση τοῦ Υἱοῦ-Λόγου «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ», ἔγινε βατὴ γιὰ κάθε ἄνθρωπο ἡ ὁδὸς τῆς ελευθερίας ἀπὸ τοὺς ὑπαρκτικοὺς περιορισμοὺς (τὴν «ἁμαρτία») τῆς κτιστότητας: «νενίκηνται τῆς φύσεως οἱ ὅροι», καταλύθηκε «τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ» ἀνάμεσα στὸ κτιστὸ καὶ στὸ ἄκτιστο, «ἐνεδύθη τὸ θνητὸν ἀθανασίαν».

Εἶναι μία ἐρμηνευτικὴ πρόταση ποὺ κατατίθεται γιὰ νὰ συζητηθεῖ.